

НОВАК КИЛИБАРДА

МОЈКОВАЧКА БИТКА КАО ТЕМАТСКИ ИЗАЗОВ ЗА НАРОДСКУ ЕПСКУ ПОЕЗИЈУ

Држим да је на почетку обраде насловљене теме потребно да истакнем опште ставове од којих сам до сада полазио приликом истраживања *народске усмене књижевности* у Црној Гори. То је потребно посебно и зато што овај симпозијум не чине само стручњаци из области науке о народној књижевности.

Народну поезију стварала су, усмено преносила и, током таквог преношења, мијењала, у границама жанра, неписмена лица која су се од свога социјалног слоја разликовала само личном потребом и способношћу да активно учествују у естрадном трајању усмене књижевности. Дакако, чинилац активног учешћа тих лица у процесу настајања и развоја усмене поезије подразумијева њихову приличност да стичу знања, боље рећи да се спонтано обавјештавају, из тематске области која је предмет њихове креације на простору усмене поезије. Ријечју, док је паства у богобојажљивом ганућу одстојавала службу божију у цркви, натпросјечни вјерник могао је уредно и усрдно и да се стапа с датом паством и да је, истовремено, активно надраста доживљавањем умјетности фресака на зидовима и памћењем чињеница из корпуса библијске тематике која се читава с фресака и која се слуша у свештеничкој бесједи. Све то чиме је надрастао свој амбијент с којим је, мање-више, социјално и, сасвим, идеолошки био поравнат, касније је импортовао, разумије се ненамјеро барем колико и намјерно, у своје проширено сјећање које ће му доцније, током преношења пјесме, или стварања нове, бити лична енциклопедија знања. Духовна особина којом је надрастао просјечне дође му као његова приручна библиотека која му се сама отвара кад би кренуо да што мијења у пјесми коју преноси, или да уграђује у текст који ствара. Зато се, дакле, не треба чудити

што Старац Милија у својим пјесмама даје опис ентеријера средњовјековног великашког дома, племићке опреме и друштвених манира као да је био очевидац тога миљеа, или као да се обавјештавао из учених књига. Међутим, све је то он, неписмени сељак од Колашина, могао прочитати у фрескописанију Морачкога манастира и чути у бесједама било морачких калуђера било свјетовних људи који су прије њега умјели да слушају од црноризаца и да гледају на расклопљеној исликаној библији у манастирима оно што он исти умије да слуша и гледа. Сукцесијом таквога слушања и гледања далеко се стизало, таквим начином одржавала се наша усмена писменост која потиче још тамо од Светога Саве, писменост која је током ропства под Турцима била само прекинута у графичком, али не у семантичком смислу.

Парадигматичан примјер таквих стваралаца и преносилаца јесу људи од којих је Вук Караџић записао пјесме што су ушле у четири његове књиге лајпцишког и бечког издања. То су, подсјетимо се, ипак, јединствене збирке у досадашњој нашој антологијској литератури. Поникла као изворни вид умјетности ријечи, народна поезија не престаје с појавом писане књижевне ријечи него наставља линеарно пут с писаном књижевношћу гдје је интерферирање двају путника углавном било непрекинуто. А после престанка организоване писмености, током ропства, књижевна усменост преузима материјал којим је располагала њена писана дружбеница. Према томе, у нас је усменост претходила писаности, као и код свих историјских народа. После, током развитка писане културе, с њом је напоредо живјела, да би се у ропству обилато користила и оним што је већ уткала у се као лично насљеђе и оним што јој се нудило из, како то поменуемо, фреске, свјештеничке приповијести и сл. Касније ће усмена поезија све дугове писаној култури штедро вратити, новијој нашој књижевности. Сјетимо се само шта су Старац Милија, Филип Вишњић и Тешан Подруговић, да сад друге пјеваче - пјеснике не помињемо, дали једном Његошу. Служио се пјесник *Горског вијенца* вуковском усменом поезијом као што се Периклов вијек служио Хомером!

Готово да је овдје сувишно истицати чињеницу како је сонтаност у развоју усмене поезије њена најочљивија особина. Могли бисмо за то навести безброј примјера. Али поменимо само Вукове мисли о Тешану и Милији да бисмо посвједочили тај спонтанитет. Вук вели да ће Тешан и од просјечне пјесме коју чује направити пјесму много бољу, тешановску. Ја сам показао у једном раду да је Подруговић прерадио пјесму о Марку који познаје очину сабљу, пјесму коју је чуо од једног трговца из Босне, с којим је пребјеглички боравио у Сремским Карловцима. Прерадио је његову пјесму према свом виђењу Марка Краљевића и саопштио Вуку варијанту *Марко Краљевић познаје очину сабљу*. И не само према свом виђењу Марка него и жене и живота уопште. У тој варијанти Тешан даје лик Туркиње дјевојке која, како је

то рекао Владан Недић, чистотом свога моралног подвига надмаша и саму Косовку Дјевојку. Вук је, као што је добро познато, истакао и то, да пјевачу, ако је за тај посао, полази лако од руке да испјева нову пјесму, ако зна довољан број пјесама, односно ако је владање поетиком усмене поезије прешло у његово умјење и навику. Жалећи се на старост и ракију коју нијесу дали Старцу Милији да као тријезни Тешан пјева пјесму без прескакања, Вук, ето нека се то и њему великоме догоди, управо показује да није осјетио како је Милија превелики пјесник да би дословно памтио не само туђу него и своју пјесму. Он је располагао поетолошком арматуром усмене епске поезије, а ткиво пјесничке грађевине саопштавао је зависно од тренутне пјесничке спонтаности, а богами помало и од старости, па и од ракије.

На линеарним пољима усмености и писаности формирала се и једна област поезије која се користи атаром и усмене и писане књижевности. Не може се рећи да се та књижевност креће између једне и друге књижевне стране, јер почасно мјесто у средини није заслужила, та поезија је као нежељени рођак којему су отворена врата и десно и лијево. Она је остала трајно да личи и на једнога и на другог виђенога рођака без снаге да наслиједи унутрашњу, семантичку и пјесничку, и спољашњу, композициону, стилску и уопште поетолошку препознатљивост једне или друге стране. Најкраће, то је писана књижевност која максимално настоји да у свему наликује на усмену поезију. Ту књижевну област различито су називали, а мислим да је њен најприкладнији назив *народска књижевност*.

Владика Петар Први Петровић ополитизовао је своје десетерачке пјесме колико и своје посланице које намјењује племенима да би у племенску-братственичку свијест уцијепио своју државотворну политику. Његош пјева десетерачке пјесме *Кула Буршића* и *Чардак Алексића* 1847. године, дакле, не као почетник но као пјесник *Луче* и *Горског вијенца*. Хтио је Владика Раде да своје идеолошко-политичке намјере пројектује кроз пјесме које се слажу с народним слухом. С наглашеним идеолошко-политичким циљем писао је и *Свободијаду* у народском осмерцу. Војвода Мирко Петровић добро је пазио, као пјесник *Јуначког сјоменика*, на државнички углед свога брата књаза Данила и свога сина књаза Николе. Велики војвода и пацификатор Куча само је формално био неписмен: није познавао словне знаке, али је ниво његова познавања историје, политике и интереса династије далеко надмашивао неписменог народног пјесника, његова савременика. Никола Први - пјесник у политици и политичар у поезији - све што је радио на књижевном плану било је срачунато на ползу његове династије и политике. Бирао је адекватну тематику и саопштавао је осмерцем и десетерцем, стиховима који су пратили Црногорце као и дисање. У колу се пјева осмерац, тужбалица без препјева је осмерац, гусларски десетерац преносио им је хроничарску историју уз звуке гусала. Никола Први

у *Новим колима* дозира племенску и братственичку част ни мање ни више него колико је политички и династички предвидио да ће бити опортуно. Краљ Никола је школски примјер народског пјесника који има јасно постављене циљеве када сједа за писаћи сто. Њему је народна књижевност служила као главни узор само зато што је своје дјело намијенио поданику који не зна за другу књижевност осим за народну и народску.

Резимирајући, народска књижевност није само она чији писац не умије друкчије да пише него као имитатор народне књижевности, него и она која се уклапа у клише народне литературе служећи се неким њеним јасно постављеним циљевима.

Качић-Миошић је, сходно свом клерополитичком и словинском увјерењу, испричао јужнословенску историју народским десетерцем у *Разговору угодном народа словинскога*. Уносећи у пјесмарицу и текстове народних пјесама. Качић је настојао да се стопи са поетиком народног пјесника. Настојао и то на тренутке постизао, али је *in modo grosso* остао разминут с класичном народном пјесмом у мјери колико се својом клерополитичком свијешћу разликовао од просјечног грађанина-вјерника, родољубља и љубитеља народних пјесама. Ријечју, Андрија Качић уносио је у *Разговор угодни* идеолошко-политичке чињенице којима активно не располаже просјечно лице с етичке и менталитетне равни широкога племена Качићи из којег је потекао пјесник *Разговора*. Качић, као и сви народски пјесници, настоји да у свему наликује на народнога пјесника, али баш том свјесношћу да усмена поезија може да иде у књигу која иде на школоване руке, највише се разликује од непатвореног народног пјесника који је на књиге староставне гледао с даљине човјека који у староставном завјештању прошлости тражи канонизоване истине.

Владика Петар I Петровић народским пјесмама о борбама Црногораца с Махмут-пашом Бушатлијом уклопио се у десетерачку хроничарску повјесницу која је пратила борбу непрестану четирју нахија. Степен његова удаљавања од народног пјесника има два вида. Од класичне, вуковске народне поезије, Петар I удаљио се аналогно својем образовању и положају Владике господара, а од хроничарског десетерца који је пратио текућу борачку стварност Црне Горе није се, такође, видљиво отклонио. Братственичко-племенски поредак у четрима нахијама усмјеравала је владичанска политичка и литургијска ријеч тако да је Владика у своје пјесме о погибији везира Бушатлије само прибрав све и идеолошке и поетолошке реквизите реторског десетерца. Међутим, и у таквом стваралачком процесу Владика је надрастао типичног пјесника - пјевача хроничарске црногорске пјеваније у десетерцу. Надрастао га је, на примјер, уношењем у пјесму своје бесједе коју је одржао борцима уочи битке с Бушатлијом. Да је који његов саплеменик као пјесник-пјевач испјевао први пјесму на исту тематику, не би, разумије

се, заобишао Владичин говор, али, нема сумње, не би га он с толико државничког и владичанског смисла уклопио у текст јуначке пјесме. Но, како било да било, Свети Петар Цетињски, воспоставио је ауторитет народске јуначке пјесме у Црној Гори, јуначке народске пјесме коју ће да наставе Његош, војвода Мирко и књаз Никола, а која се није прекинула до данашњег дана, било као десетерачка или осмерачка пјесма. Тако су, с једне стране, стих који је смјештен у слуху народа, и ауторитет црногорских господара, владика, војвода и књажева Петровића, с друге стране, отворили природне просторе за народску пјесму. Част је било пјевати на начин како су пјевали господари Петровићи, народски стих је природно одзвањао у слуху слушалаца, родољубље је сједињавало пјесника и слушаоца, братственичко-племенски нагон узгајан је евоцирањем тематике која је била прикладна и за класичну народну пјесму, евокацијом славе предака. Посебно кад је нестало класичних бојева, које су црногорске војводе водили с командом "за мном јунаци", бојева попут Круса, Чева и Вучјег дола, у приликама кад је већ легао мач у корице, трајала је и та владичанска, господарска и народна традиција да се пјева како се пјевало, а да се то испјевано слуша с пажњом и ганућем. У такве просторе уклопио се народни пјесник Радован Бећировић, описмењени сељак и воденичар из Бијеле код Шавника, учесник Мојковачке битке, Требјешанин даљим и Ускок ближим поријеклом. Да је Вук Караџић у своје вријеме наишао на Бећировића, данас бисмо читали Бећировићево име међу најпознатијим Вуковим пјесницима и пјевачима. Обдареност његова, пуна пјесничка обдареност, не би тада била ничим спутавана, био би Радован неписмени пјевач Вукова времена, не би своју пјесничку машту стално заламао дословном римом десетерца и намјером да угађа захтјевима класичне народне пјесме и кад му то тематика неког локалног сижера не допушта. Колико је само својих пјесничких узлета морао Бећировић да потроши напором да се све подведе под дословно римовање, да се учини насиље којему је одолио епски десетарац Вишњића, Старца Милије и Тешана Подруговића.

Класични, вуковски епски десетарац је као ријека Тара из пјесме Стојана хајдука, он не да на се броду ни ћуприји.

Радован Бећировић је најзначајнији народски пјесник у Црној Гори у овоме вијеку. Преко шездесет година пјевао је и објављивао народске пјесме које су биле основна лектира гуслара током читавог Бећировићевог пјевања.

Бећировић се афирмисао између два свјетска рата, онда кад је српска гусларска поезија попримала у Европи и Америци афирмацију и као књижевни и вокално музички феномен. Гримовско-гетеовска цијена Вукова рада и српске усмене поезије, продужила се између два рата у интересовање за *Ерланџленски рукојис*, у Мурково и Перијево истраживање наших књижевно усмених терена, у запажен број студија које

странци пишу о нашој усменој књижевности, у јавна предавања, у полемике о централним проблемима постанка и развитка српске народне књижевности, у часописе које репрезентују Шмаусови и Меденичини *Прилози проучавања народне поезије*.

Радован Бећировић је имао све услове да се својом народском епском пјесмом уклопи у вријеме о којему је ријеч. Као описмењен сељак могао је да прати интересовање за гусле и народну пјесму и да то интересовање, сходно својој патријархалној култури, доживљава као славу српске историје и гусала. Као воденичар, на ријечи Бијелој у Дробњаку, имао је слободна времена да се наслуша прича и легенди, у стиху и прози, без којих никад нијесу били ни Дробњак ни воденица. Прошлошћу свога племена, Требјешанина и Ускока, Бећировић је био усмјерен да слави јунаштво. Његови преци, Никшићко племе Требјешани, у неприступачним предјелима Горње Мораче у другој половини XVIII вијека, успјели су да од аморфне масе пребјега, који су, најчешће бјежећи од закона, тамо потражили склониште, успјели су да тамо формирају оазу отпора против Турака. Та ускочка насеобина на турској земљи била је експонент политике цетињских владика, и као таква, давала је усменој епизи специфичну тематику. Дао би се издвојити читав циклус пјесама које обрађују борачку проминентност тог ускочког феномена. Круна њиховог ускочко-хајдучког подвига и сарадње с Цетињем јесте убиство Смаил-аге Ченгића.

Бећировић је из вуковског четвороакцентног краја који је народној епизи дао пјеснике-пјеваче на прилику хајдука Стојана Ломовића, пјесника *Женидбе Краља Вукашина*. То је крај вражијих језера и легенди о крилатим коњима какав је био Јабучило и јунака какав је био војвода Момчило. Тамошње дуге сточарске зиме и ноћи биле су колијевка пјесме и приче. То је крај Таре валовите, тамо се нема ништа лијепо видјети до бијело брдо Дурмитора. А немјерљива је љепота тих бјелина, то ненамјерно каже и Жура Вукашин.

Бећировић се прихватио тема које су у Црној Гори врло привлачне. Пјева он о Скадарском рату као о црногорској рани крвавој, о одласку у рај старог краља Петра Првог Карађорђевића, о Принциповом аутомату, о шпањолци, о комитским дружинама као насљедницима класичних хајдука. Његова пјесма *Долазак Краља Александра у Црну Гору* била је у оно вријеме не само апотеоза монарха ослободиоца него и идејно-политички текст који прославља стварање Краљевине Југославије. Пјева Бећировић о Мојковачкој бици као мартирском стратишту црногорске војске, о подвигу за спас србијанских трупа које се не предају ни пошто им је пала отаџбина. Уз такве теме, између два рата, Бећировић објављује апотезу гуслама која служи као увод за гусларско саопштавање дате историјске тематике.

Као што је народна епика, у својим најбољим тренуцима, умјела да хомерски ода поштовање ваљаном непријатељу и да му призна морал-

не квалитете (старац Фочо у Вишњићевој *Буни на Дахије* и Туркиња дјевојка у Тешановој пјесми *Марко Краљевић њознаје очину сабљу*), тако и Радован Бећировић моралне и психолошке категорије, и универзалног и позитивног смјера, умије да смјести и у ликове Турака. Пјесму *Свајшовско гробље на Моринама* (из збирке Косте Хермана, ону коју је краљ Никола препјевао у *Женидбу беџа Љубовића*) Бећировић је препјевао у дугу десетерачку баладу о коју се грабе гуслари. Опјевао је он и Руско-јапански рат угађајући црногорском интересовању за побједу руског оружја. Тако, бирао је Бећировић теме које удружене с десетерцем и осмерцем налазе сигуран пут до гуслара, слушалаца и читалаца.

У Никшићу је између два рата радио професор и публициста Стојан Церовић који је уређивао листове и часописе и прикупљао народне умотворине, посебно анегдоте. Као потомак славнога јунака Новице Церовића интересовао се за јуначку пјеванију Радована Бећировића, а као књижевно образован човјек давао је подршку обдареном народском пјеснику. По доказима Радована Бећировића, Церовићу се особито допало мјесто из Мојковачке битке гдје се говори о лавовима који ричу на мојковачком разбојишту. На основу тога лако је закључити да је образовани Церовић цијенио Бећировићеву машту, способност његову да историју епски онеобичава, да реалне догађаје преснива у легенду.

Тако се, ето, све било повољно намјестило Радовану Бећировићу, између два рата, да буде најчитанији, најгусланији и најслушанији писац у Црној Гори. У књижевно мјесто које је држао краљ Никола до Подгоричке скупштине ускочио је без напора и ментора Радован Бећировић.

Послије Другог свјетског рата Бећировић је искористио један научни догађај да ревалоризује своју предратну популарност. Убрзо пошто је Бранислав Ђурђев објавио студију *Турска власи у Црној Гори у 16. и 17. вијеку* (Сарајево 1953. године) пронијела се прича да је Ђурђев унизио Црну Гору доказима како је она плаћала Турцима харач током два вијека. Романтичарска племенско-братственичка свијест није се питала за доказе којима се служио научник, но је гласина о нападу на славну слободу Црне Горе постала тема дана код неписменог и код описмењеног свијета. Тако се Бећировићу још једном осмјехнула судбина да гусларима, и слушаоцима и читаоцима народских пјесмарица, понуди виђење црногорске историје по мјери њихове потребе и свога родољубивог увјерења. Бећировић је добио народни имприматур да испјева *Јуначки њресћо*, управо епску пјесму десетерачку која представља посредничку полемику с професором Ђурђевом. Набројао је значајне побједи: државне, племенске, братственичке и појединачне којима доказује да Црна Гора никад није била права турска раја. Успјех је био потпун, пјесма се слушала и читала по читавој Црној Гори. Сходно свом образовању, Бећировић се није интересовао, као ни ње-

гови слушаоци и читаоци, за норму међународног државног и дипломатског права, - он је у први план свога *Престола* ставио критеријум родољубиве историје. И ту је, као и у ранијим епским пјесмама усагласио објективну идеју своје пјесме с интересовањем најширег народног колектива, чиме је управо слиједио природу класичне народне пјесме. Његов *Јуначки престо* примјер је народске пјесме чији творац има изграђену свијест о својој популарности. А пјесничко надахнуће приближава је, извјесно, народној поезији. Разумије се, рима је остала дословна са свим старим манама.

Ипак, умјетнички највреднија пјесма Радована Бећировића јесте *Мојковачка бишка*, која се памти по том наслову, иако ју је пјесник насловио: *Мојковачки лав*. Она је била прави изазов и за друге народске пјеснике, али Бећировићев ауторитет није дозволио другим пјесницима да се прихвате те тематике. Десило се на неки начин исто оно што је било у Црној Гори кад је Владика Петар I испјевао пјесме о бојевима с Махмут-пашом Бушатлијом. Тематика прилична за обраду, али пјевачи-пјесници схватили су да се ту нема шта мијењати, а посебно су пјесме биле недодирљиве зато што су објављене. И првом и другом приликом указали су се јасни знаци да народска поезија нема спонтанитет народне пјесме, нема оно што подразумева елементарни приступ теми, што значи слободно пјевање без намјере свјесног угађања било коме и било чему.

Мојковачка битка није понудила народском пјеснику само тематику једне битке у којој долази до изражаја прегнуће и родољубље стране која опредјељује пјесника да се прихвати те обраде. Мојковачка тематика осмишљена је косовским мартирством које, како би рекао Иво Андрић, носи у очима сваки Србин, посебно његошевски Црногорац. Такав идејни, рекао бих и религијски смјер теме нудио је пјеснику могућност да све каже на косовски начин. Црногорци се жртвују за братску војску из Србије, сердар Јанко Вукотић заклиње борце, јунаци укрштају пушке и бадњаке, непријатељска сила просто је притисла земљу, гине се на јуначке спрегове. Двије се војске изгубише да би надлетјели гавранови, вила од туге реже своје косе, све је као на Косову, само мало друкчије, како би рекао Вук. Колико то народски пјесник може да постигне, Радован Бећировић је *Мојковачком бишком* постигао, наше је увјерење, да се нико ни у народској поезији ни у нашој књижевности, која се бавила косовском тематиком, није толико приближио косовском циклусу Вукових пјесама колико Радован Бећировић. Он косовску поезију, народну и вуковску, разумије се, не може ни дозвати! На том пјесничком путу ка Косову, Бећировић се мучи да дозове класичног народног пјесника, а сви други народски пјесници муче се да дозову Радована Бећировића. Косовски циклус је недостижан Радовану, а Бећировић недостижан другима.

Речено је, с правом, да пјесник Бећировић није за читање но за слушање. Само читалац који је склопљен од монтењарско-епског материјала прихвата пјесмарице Радована Бећировића као писано штиво.

Novak Kilibarda

BATTLE OF MOJKOVAC AS A THEMATIC CHALLENGE FOR FOLKSY EPIC POETRY

Summary

Central motive of epic oral poetry in Serbian language is sacrifice of this worldly life in order to achieve a wreath of martyrs for Christian faith. Exactly this is treated by Kosovo's cycle of poems, and that is the ideological nucleus of oral epic poetry which Njegoš transferred to *Mountainous Wreath*.

The reading from which folksy poets in Montenegro developed is composed of oral epic poetry and *Mountainous Wreath*. Accordingly, the fact that in Battle of Mojkovac the Montenegrins sacrificed themselves for salvation of Serbian army was a challenge for folksy poets to undertake the treatment of the Battle of Mojkovac. These folksy poets are represented by Radovan Bećirović with his decasyllabic poem about the Battle of Mojkovac.

In his poem Bećirović applied with enviable creativity all genre equipment from epic poetry.

